

LES INSTITUCIONS DE LES BALEARS: UNA RESPOSTA ILLENCA ALS MODELS CATALANS DES DE L'ASSOCIACIÓ REGNE DE MALLORCA-PRINCIPAT

Romà Piña Homs
Universitat de les Illes Balears

1. Introducció: l'objecte del treball

Participar en un congrés d'història moderna de Catalunya del qual l'element central d'atenció i debat ha de ser les institucions a la Catalunya moderna (segles XV-XIX) exigia acotar l'àmbit dels nostres treballs, que entenem circumscrits a una època –la moderna–, a un objecte –les institucions– i a una realitat geopolítica: Catalunya. Conseqüentment, em vaig proposar d'oferir un treball sobre les institucions político-administratives de les illes Balears –sempre sense perdre de vista la connexió Illes-Principat– que se centrà fonamentalment en els segles XVI i XVII, i sense perdre la perspectiva de la seva naturalesa i evolució partint del reflex dels models del Principat. D'aquesta manera, el present estudi pretén analitzar i enriquir un possible debat sobre unes institucions que, sense deixar de ser catalanes, són distintes, ofereixen caràcters propis en relació amb les del Principat, i evidentment evolucionen sota inquietuds anàlogues a les dels altres països dits “catalans” de la Corona d'Aragó.

El Regne de Mallorca, *lato sensu*, el formaven el conjunt de les illes Balears, encara que la corona o monarquia que utilitzà el seu nom, és a dir, la casa reial de Mallorca, estengués el seu domini sobirà sobre altres territoris, com *els comtats del Rosselló, Vallespir, Conflent i Cerdanya, el Port de Cotlliure, el senyoriu de la ciutat de Montpeller i la baronia de Montpeller, que constituïa una unitat administrativa diferent del senyoriu com a comarca rural, amb 29 castells, i els vescomtats d'Aumeles (Omelades) i Carladès*.¹

Aquest regne, repetesc, *lato sensu*, sovint als segles medievals denominat en plural –les Mallorques– o incloent-hi per precisar millor els termes “*les iles de Menorca o de Eivissa*” a les quals s'al·ludeix com a “*Ylles daquell*”,² es delimita fàcilment partint de l'existència d'uniques institucions que estenien l'àmbit jurisdiccional sobre el conjunt interinsular: primer la governació o lloctinència del Regne, amb seu a l'illa major; més tard, arribada l'edat moderna, el virrei amb la Reial Audiència. Això no dificulta que *stricto sensu* el Regne de Mallorca se circumscrigui als límits de l'illa que duu aquest nom, i, des d'aquesta pers-

1. Vegeu PINYA HOMS, ROMÀ: *Els reis de la Casa de Mallorca*. Palma 1982, pàg. 11.

2. Expressió molt corrent, utilitzada a la documentació de l'època. A les Corts de Tortosa de 1364 es dirà: *en lo Regne de Mallorques e ylles daquell no ha tants homes a cavall com es necessari segons los affers de la guerra*. Vegeu *Cortes de Aragón, Valencia y Principado de Cataluña*. Madrid 1899, tom.II, vol. IV, pàg. 165.

pectiva utilitzarem l'expressió *Regne de Mallorca e illes adjacents a aquell Regne*.³ Tal regne tindrà les seves institucions peculiars, que en l'àmbit insular acompliran les seves funcions, paral·leles a les altres establertes de manera anàloga a Menorca i Eivissa. Hi ha, per tant, tres països, amb el general o la universitat de cadascun, amb les seves pròpies institucions i els seus propis ordenaments jurídics que assegurin la condició nacional o de ciutadania, delimitada a l'estrictament àmbit insular.⁴

Creim que, avui, s'ha estudiat i exposat clarament el caràcter i la naturalesa del que en deim Corona d'Aragó, l'organigrama polític-administratiu i la pròpia expressió literal de la qual ja apareixen reflectits en el segle XIII,⁵ encara que en segles posteriors i a l'edat moderna el perfil institucional s'enriqueixi amb organismes com el Consell d'Aragó, dins el complex burocràtic de la nova monarquia universal hispànica.⁶ Els naturals de les Illes, súbdits d'una monarquia, se senten com a tals en tant que són naturals d'una estructura de poder intermèdia, que és la Corona d'Aragó. Així ho reconeixerà la monarquia mateixa, quan l'any 1596 declara estrangers a les Índies i residents il·legals els que *no fuesen naturales de estos nuestros Reynos de Castilla, León, Aragón, Valencia, Cataluña, Navarra, y de las islas de Mallorca y Menorca, por ser de la Corona de Aragón*.⁷

El que està menys estudiat és la possible vinculació institucional de les Balears i els naturals d'aquestes amb el Principat. La unió institucional del Regne de Mallorca amb el Principat és una experiència real, històrica –en absolut no és una elucubració–, però una experiència frustrada i, a més, poc estudiada. Podem detectar-la a partir de 1365, quan *se apella a esser lo regne de Mallorca en Corts de Catalunya*, partint del privilegi atorgat per Pere “el Cerimoniós”, que estableix que els mallorquins *hagen entrevenir en Corts als catalans celebradores*.⁸ Està detectada la presència mallorquina, menorquina i eivissenca en corts catalanes al llarg del segle XIV, com també apareix evidenciat el desig mallorquí tendent a eludir tal presència, fenomen psicològic que no es produeix entre menorquins i eivissencs, més recelosos del centralisme de l'illa major que del que prové del Principat. En tot cas, arribada l'edat moderna, el Regne de Mallorca institucionalment apareix com un edifici mig construït i de perfils indefinits. No és part del Principat, però hi està vinculat. Elías de Tejada ho entendreà a la manera de regne associat.⁹ Aquesta indefinició atorgarà a les institucions bona part de la seva peculiaritat.

Ens acostam, per tant, a l'objecte d'aquest treball: dibuixar el quadre polític-administratiu de les Balears –*el Regne de Mallorca e illes d'aquell*– remodelat a l'edat moderna, tenint en compte que, encara que s'ha establert partint dels models del Principat, adquireix perfils propis, condicionats substancialment pel fet insular, l'allunyament del poder reial i la mai normalitzada connexió amb el Principat.

3. A les mateixes corts esmentades, quan hom es refereix als donatius dels regnes, es diu: *que la senyora Regina faça donar e pagar aquest mateix fogatge e sot les dites condicions al Regne de Mallorca e illes adjacents a aquell Regne*. Vegeu *Cortes...*, pàg. 192.

4. Vegeu PIÑA: “La condició de natural del reino de Mallorca”, a *AHDE* (1985), pàg. 309-332.

5. Per SANTAMARÍA ARÁNDEZ, tal model polític no era el de confederació, sinó el d'unió personal, sense les institucions comunes pròpies d'una confederació. Vegeu del mateix autor, “El Reino de Mallorca”, a *Historia General de España y América*, tom IV. Madrid 1984, pàg. 733.

Per FERRO, la natura de la Corona d'Aragó, ans que una confederació en el sentit que té en el modern Dret constitucional, s'acosta més a les actuals monarquies federals i encara més a les velles monarquies duals, com l'austro-hongaresa. Vegeu d'aquell autor *El Dret Públic català*. Barcelona 1987, pàg. 24.

6. El Consell d'Aragó, també dit *Sacrum Supremum Regium Coronae Aragonum Consilium*, encara que creat per Ferran II el 19 de novembre de 1494, adquireix un ple desenvolupament institucional al llarg dels segles XVI i XVII, en la triple funció de cancelleria, alt consell consultiu i tribunal suprem per als assumptes de la corona catalano-aragonesa. Vegeu FERRO, obra incitada, pàg. 44.

7. Vegeu PIÑA: *La debatuda exclusió catalano-aragonesa de la conquesta d'Amèrica*. Barcelona 1990, pàg. 123.

8. Vegeu PIÑA: *La participació de Mallorca en les Corts catalanes*. Palma 1978, pàg. 11.

9. Vegeu ELÍAS DE TEJADA: *Historia del pensamiento político catalán*. Madrid 1963, pàg. 17.

2. Caràcters de les institucions des del fet insular

2.1. *La insularitat com a realitat determinant dels límits del país i de l'àmbit jurisdiccional de les seves institucions (element de cohesió)*

Si determinats accidents geogràfics –altiplà, vall o istme– permeten donar cohesió o identitat de terra al conjunt dels habitants que poblen l'espai que aquests determinen o separen, cap com l'accident o la circumstància insular assoleix una major capacitat per acomplir tals objectius. El fet que l'illa imposa inexorablement uns límits als habitants que hi viuen, i que ocasiona que el món es divideixi en dos –l'interior i l'exterior a l'illa–, el pot ignorar qui no hagi residit mínimament en una terra insular, però és fàcilment assumible per aquells que s'aïllen en una roca, bé sigui en un riu, bé a la mar. La major o la menor extensió no importa. Tan rotundament illenc se sent un britànic o un australià com un formenterenc a la més petita de les Balears habitades. Tots saben que l'illa els atorga i marca una identitat de terra ineludible.

Doncs bé, aquesta circumstància que, encara que resulta òbvia per la sola experimentació, de vegades els polítics obliden o s'empenyen a negar, tant si són del segle XIV com del XX, és la que en una major mesura justifica el fet diferencial entre les institucions insulars de les Balears i els models del Principat català dels quals deriven.

És ben sabut que la conquesta catalano-aragonesa de les Balears, realitzada de forma escalonada al llarg del segle XIII, no és més que la lògica conseqüència de l'expansionisme català, que veu a les Illes la seva projecció immediata en el domini mediterrani, anàlogament a la manera com Aragó contemplarà la conquesta de València. Les Balears no són reconquerides, simplement són conquereixen, perquè mai no havien pertangut a la realitat de la monarquia hispànica visigòtica. Creim que el pacte subscrit en el context de les Corts de Barcelona, i no de les generals de la Corona d'Aragó, i, per tant, amb l'exclusiva presència de catalans, que constitueix el principal instrument jurídic per fer viable la conquesta de Mallorca, quan fixa la fórmula de repartiment del futur botí i al·ludeix l'ordenació jurídica bàsica per a la tinença i el gaudi d'aquest –*portiones autem vestras quas ibi habeatis vos et vestri, teneatis per nos et succesores nostros ad nostrum fidelitum et consuetudinem Barchinonae*– no només salvaguarda la reserva de la potestat sobirana del monarca sobre els territoris per repartir, sinó també el propòsit reial que tals territoris es contemplin regulats per un ordenament jurídic de vocació territorial o supralocal, que és el dels Usatges, destinat a donar cohesió a la unitat política en formació que comença a dir-se Catalunya.

Amb altres paraules, tant l'esmentat pacte acordat a les Corts de Barcelona com la Carta de Poblament de Mallorca de 1230, seguint els models de les de Lleida, Tortosa i Agramunt, i evidentment, la concòrdia subscrita entre Jaume I i els seus magnats per delimitar la jurisdicció del veguer de Mallorca, el 22 de juliol de 1231, semblen deixar ben clara la voluntat de poblar i organitzar els nous territoris insulars com una extensió a la mar de la Catalunya nova, que més enllà del Llobregat s'havia estès cap a les comarques continentals que rega l'Ebre.

Aquesta voluntat política, que després es truncarà per raons familiars, en virtut del testament del Conqueridor, que crearà per al segon fill la Corona de Mallorca, té la seva expressió en la primigènia constitució política que reben les Illes. Cadascuna és considerada com un gran municipi –la ciutat i l'àmbit d'influència que és l'illa– governat per magistratures anàlogues a les dels seus paral·lels continentals, primera escala de ruta de les illes, instrument bàsic del poder econòmic català sobre la Mediterrània, com bé va assenyalar en un determinat moment Vicens Vives¹⁰ i més recentment, Santamaría Arández.¹¹ El re-

10. Vegeu VICENS VIVES: *Aproximación a la Historia de España*. Barcelona 1970, pàg. 84 i següents.

11. SANTAMARÍA: *Determinantes de la conquista de Baleares*. Palma 1969.

gim jurídic de les municipalitats, els drets bàsics dels ciutadans, la inserció dels oficis reials -batles, veguers, mostassaf, etc.- com a magistratures de natura paccionada demostren el que tan encertadament aclarí Jaume Salvà: *que el reino insular toma las características de una proyección de la tierra catalana en sus aspectos lingüístico, jurídico, político-administrativo y hasta económico*.¹²

Ara bé, fixem-nos com la nova organització institucional de les Illes deriva del fet geogràfic insular com a factor determinant. Els nous territoris són tan Catalunya nova com vulgheu, oberts als *homines de terra nostra* i als *aliunde venientes*, però des d'un primer moment són identificats com a illes i així -aïllats- es parlarà de les *universitas* o comunitats terrals de Mallorca, de Menorca o d'"Ivissa", de manera que fins i tot el nom amb què eren conegudes "prop de la terra ferma dels catalans", que no era un altre que el de Balears o *Balearium*, es deixarà d'utilitzar, i fins i tot l'eliminaran del llenguatge administratiu, que entendrà l'arxipèlag com "lo regne de Mallorques e illes daquell". Haurem d'esperar a la documentació i literatura jurídiques del segle XVI per veure un altre cop el topònim *Balearium* per designar les Illes, com bé es reflecteix al *Llibre de la benaventurada vinguda del emperador y rey don Carlos en la sua ciutat de Mallorques*.¹³

Ja ho hem assenyalat: al llarg del segle XIII i fins a començaments del segle XIV cada illa constitueix un municipi, la seu física d'una *universitas*. Després, quan es desenvolupen els nuclis pagesos i es creen els municipis forans, s'arbitra una solució per donar una resposta a l'exigència o necessitat d'un òrgan representatiu i unes magistratures de la pròpia realitat insular, distintes del municipi que fa de capital i dels forans. D'aquí el naixement de les "*universitas* de les illes" i dels consells insulars que, amb el temps, passarien a denominar-se "Gran i General Consell de Mallorca", "Savi i General Consell de Menorca" i "Consell del Castell e illa de Ivissa".

Com veurem en el moment oportú, mai les comunitats de les tres illes no arribaren a proposar-se crear un òrgan assembleari comú que les representàs i que s'hauria pogut reunir a l'illa major o, per rotació, a cadascuna de les illes. Malgrat tot, els *fidelibus conciliarium* de les universitats de Mallorca, de Menorca i d'Eivissa, com a representants d'unitats de terra independents una de l'altra, seran cridats a Corts de Catalunya al llarg de tota la segona meitat del segle XIV, entesos com a integrants del braç de les *civitatum et villarum cathaloniae*. Només en una ocasió veurem que es projecta un òrgan comunitari per a les tres illes, diferent del de la lloctinència reial i la seva cúria, després Reial Audiència, sense arribar a prendre cos: és el del diputat, que en representació de les tres illes i amb residència a Mallorca ha de gestionar la recaptació dels subsidis establerts en corts per al conjunt interinsular. Així, ens dirà un capítol de corts que tingué lloc a Tortosa l'any 1364: *Item que en la ciutat de Mallorques en cas que contribuesque ab Catalunya, sia posat un Deputat ciutadà de Mallorques, per coyrlir e posar en stament lo do fet per lo dit regne de Mallorques ab les illes adjacents*.¹⁴ Tal òrgan no va passar de ser un simple intent. Cada illa es mostrarà extremadament gelosa per mantenir l'autonomia, i més en aspectes tan conflictius com el tributari. En tals aspectes, queda també clar que l'illa de Mallorca, més refractària que les altres a tota associació amb el Principat, marcarà distàncies amb aquest. Així, a les Corts de Montsó de 1376 Aragó, València i l'illa de Mallorca, cadascú per separat, recaptaran els respectius subsidis a la Corona, mentre que *lo principal de Cathalunya e illas de Menorca e Ivisa* ho faran formant un cos conjunt.¹⁵

12. Vegeu SALVÀ: "Instituciones Políticas y sociales otorgadas por Jaime I a los pobladores de Mallorca", a *Historia de Mallorca*. Palma 1970, pàg. 368.

13. En aquesta obra apareix sovint esmentat el terme. Així, veim: *Urbis Balearice ad suum Cesarem* en la descripció d'un arc de triomf. Vegeu: *Llibre de la benaventurada...* Palma 1542, pàg. 21.

14. Vegeu: *Cortes de...*, pàg. 7.

15. *Ibidem*, pàg. 157.

L'illa, per tant, i més quan hi ha recels, delimita el concepte de país i l'àmbit espacial de competències dels òrgans de govern supralocal. Les assemblees parlamentàries, un cop trencat el vincle que integra les illes a les corts catalanes, s'estructuren sobre la realitat insular. El tribunals superiors –les cúries del governador– s'estableixen per a cada illa, encara que s'arbitri una instància d'apel·lació de Menorca i Eivissa a la cúria i després Reial Audiència de Mallorca, en causes civils i criminals per delictes que impliquin la pena de mutilació, galera perpètua o mort. Els tribunals intermedis o de districte –veguer i batle general– ho són de cada illa, per la qual cosa aquestes, cadascuna per separat, conformen una batlia o vegueria a manera d'ampli districte de l'Administració reial, només fragmentat quan s'estableix a Mallorca el veguer de fora, amb jurisdicció sobre les viles, mentre l'antic veguer la mantindrà sobre la ciutat i el pla o zona d'influència. El mateix passarà amb la Procuració reial, una per a cada illa, encarregada de vetlar pels interessos econòmics –el patrimoni– de la Corona, antiga competència dels batles, i administrar-los. Malgrat això, com a excepció en aquest aspecte veim el Consolat de Mar, segurament perquè no té àmbit territorial en la seva jurisdicció. Un Consolat s'instal·larà a la Ciutat de Mallorca l'any 1326 i es remodelarà el 1343 segons el model del de València. A Eivissa, Ciutadella i Maó els batles, amb un consell de mercaders i d'acord amb els “usos y capitols del Consolat”, supliran aquesta mancança, excepte durant la dominació britànica, en què s'estableix un tribunal de l'Almirallat britànic.¹⁶

2.2. La insularitat com a factor que resta possibilitats a la unitat interinsular o a la integració en el Principat (element de disgregació)

Jesús Lalinde, quan estudia les institucions de les Illes com a transsumpte dels models catalans de l'època i distingeix les prerrogatives específiques que a Mallorca ostentarà la magistratura del governador, que assumirà funcions normatives, a manera de reforçament de la seva autoritat pel natural allunyament del tron que experimenten els dits territoris, crida l'atenció sobre la incapacitat que les Illes mostren per articular unes corts pròpies, que atribueix fonamentalment a la pròpia condició geogràfica. Així, ens dirà: *unas Cortes del archipiélago balear son difíciles de establecer por razones geográficas, aparte de que también militan razones políticas, pues tanto los reyes de Aragón como los de Mallorca prefieren mantener separadas las islas adyacentes, lo que puede permitirles el disponer de ellas con más facilidad que si aparecen incorporadas a un reino.*¹⁷

També, segons la nostra opinió, varen poder pesar molt més les raons geogràfiques, sense que haguem de refusar-ne les polítiques. Des d'aquesta perspectiva, si la insularitat com a element cohesionant fa que la governació intermèdia, els ordenaments jurídics supralocals i els tribunals judicials de segona instància s'articulin sobre l'estricta àmbit illenc, no és menys cert que aquesta mateixa condició constituirà element de disgregació i impedirà tant la comunitat interinsular com la continental amb el Principat.

Fixem-nos-hi. Serà possible una governació o lloctinència general comuna a les tres illes com a instrument del poder sobirà de la monarquia en el conjunt de l'arxipèlag, a la qual aquesta comunicarà les ordres perquè s'acompleixin a les distintes illes, però tenint en compte que els governadors específics de les illes menors, encara que supeditats al de Mallorca com a superior jeràrquic, són designats per la Corona directament, atès que no són simples vice-governadors del de l'illa major. La seva absència o vacant, la supleix el batle general de l'illa, no qui decideixi el governador de Mallorca, i les seves competències s'estableixen partint del marc legal de les llibertats de l'illa que juren en prendre possessió dels càrrecs.¹⁸

16. Vegeu PIÑA: *Las Instituciones de Menorca en el siglo XVIII*. Palma 1986, pàg. 121.

17. Vegeu LALINDE: “La ordenación política e institucional de la Corona de Aragón”, a *Historia de España* de Menéndez Pidal, vol. XIII-II, pàg. 377.

18. Vegeu privilegi de 12 de setembre de 1390. AHMC, *Llibre Vernell*, fol. 103.

Més aclaridores apareixen en aquest aspecte altres magistratures, com la del batle general o el procurador reial. Si els models catalans d'aquestes magistratures es traslladen a València –recordem el procés de configuració del *batle general de la ciutat e regne de València*–,¹⁹ el mateix es farà a l'arxipèlag: se circumscriurà la jurisdicció intermèdia o supralocal al marc específic de cada illa, sempre com a superiors jeràrquics dels batles establerts a les ciutats i viles dels territoris respectius. Està clar que la translació d'institucions no s'opera amb rigidesa, atès que es fa adaptant-les, si cal, a les noves realitats. A Menorca, territori insular en què les rendes de la Corona i els béns patrimonials d'aquesta són molt substancials, ja el primer batle general –Bernat de Sant Genís–, designat el 1287, veu les seves competències judicials totalment diferenciades de les del procurador reial, jutge de les causes derivades del patrimoni reial i administrador d'aquest, igual que a Mallorca, on opera partint de motivacions anàlogues. I no cal dir que la magistratura del dit batle general de l'illa de Menorca es distingeix de les dels batles locals de Ciutadella i de Maó, establerts poc després, el 13 i el 14 de març de 1295.

Pel que fa als ordenaments jurídics de cada illa, també veim com es procuren establir partint de les peculiars exigències de la realitat social de cadascuna. Si Jaume Salvà distingí encertadament les analogies i diferències entre les cartes de Lleida i de Mallorca, perquè les comunitats a les quals es destinaven serien distintes, també Álvaro Santamaría ens ha ofert una aclaridora exposició de la manera com la carta mallorquina es remodela per respondre a les exigències de la societat de caire més feudal instal·lada a Eivissa i dona lloc al text atorgat el 9 de gener de 1236.²⁰ Amb la mateixa flexibilitat i el mateix pragmatisme s'articularà la carta de Menorca, promulgada el 30 d'agost de 1301, la més elaborada de les tres, que, recollint fórmules ja assajades a Mallorca, en fixarà no només les normes de convivència, sinó també les institucions d'Administració local.²¹ Després, amb el pas dels segles, anirà consolidant, juntament amb els usos de la terra, un cos diferenciat de "llibertats e franqueses" propi de cada illa, que els respectius governadors i oficials reials han de jurar quan prenen possessió dels seus càrrecs. De cap manera no podem parlar de l'existència d'un Dret territorial o general balear, encara que les normes atorgades a l'illa major, enteses com a avantatges o privilegis, s'estenguin sovint a les altres illes, seguint un comprensible procés d'uniformització, que mai no s'assolí per complet.

El tema Illes Balears-Principat de Catalunya com a projecte o realitat política mereix un capítol a part. De la documentació dels segles XIII i XIV es dedueix que ningú no posa en dubte la consciència de catalanitat que tenen els habitants de les noves terres conquerides. Pot ser paradigmàtica la resolució del Gran i General Consell de Mallorca en què obliga a defensar l'illa, el 16 de juliol de 1435, davant l'amenaça de Gènova, que s'entén –diu literalment– "en contra del nostre rei e nostra nació catalana",²² i més quan en unes dates tals no constitueixen un model de fraternitat les relacions entre Mallorca i el Principat. Tampoc no podem dubtar que l'espoliació del Regne de Mallorca al seu legítim rei, Jaume III, feta per la força de les armes, no significarà poc més que un canvi dinàstic. Els fets demostren el propòsit català d'integrar les Illes al conjunt del Principat. El privilegi de Sant Felip de Guíxols de 1365 és bastant expressiu, com també l'acord de Corts de Barcelona de 1342, en el qual els estaments supediten el subsidi demanat, per a l'expedició espoliadora de l'illa, a la condició

19. Vegeu PILES ROS: *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y su jurisdicción*. València 1970.

PÉREZ GARCÍA: *El Justicia criminal de Valencia (1479-1707)*. València 1991, pàg. 45 i següents.

20. SANTAMARÍA: *Historia de las Baleares*, vol. III. Palma 1991, pàg. 821 i següents.

21. Vegeu PINA: "La Carta de Població i Franqueses de Menorca", a *Actes XIII, CHCA* (1990), pàg. 343-352.

22. Vegeu ROSSELLÓ, RAMON i VAQUER, ONOFRE: *Historia de Sencelles i Costitx 1229-1600*. Palma 1993, pàg. 119.

que en cristal·litzi la integració política, la qual cosa es formula obertament quan el monarca imposa que *la universitat de Mallorca per si i per les altres del dit regne sie apellat a les Corts*.²³

A més, hi ha una dada prou significativa del tarannà amb què actua el Principat a l'hora d'integrar les illes al seu si, més proper als esquemes de dominant i dominat que al necessari pla d'igualtat o tracte recíproc. Des de Jaume I, els comerciants catalans gaudien d'avantatges aranzelaris a les Illes, però ara s'imposarà el privilegi que hi puguin exercir oficis reials. Amb altres paraules, els naturals de Catalunya, si el rei ho disposa així, podran governar a les Illes, però no es disposa res anàleg respecte dels mallorquins, menorquins o eivissencs en relació amb el Principat. La mesura es justifica sibil·linament en tant que *los catalans saben millor les costumes e les observances de Catalunya e les dites illes*.²⁴ D'aquesta manera s'estrenyen les relacions des d'un pla de domini explícitament català, i deim català perquè als aragonesos i valencians els prohibiran governar les Illes per un privilegi de 18 de desembre de 1344, que més endavant la monarquia hispànica deixarà de tenir en compte.²⁵

La presència de governants catalans a les Illes augmentarà el recel dels habitants cap al Principat. Quan el 8 de juny de 1517 el notari Joan Crespí, ambaixador del Regne de Mallorca davant Carles I, escrigui als jurats del Regne des de Gant, on ha anat precisament per queixar-se del regent català Johan Aymerich, precisarà, davant l'argument que *los catalans nos havian conquistat*, és a dir, davant l'actitud de superioritat catalana basada en els llunyans temps de la conquesta, que *los conquistadors del regne som stats nosaltres mateixos qui romanquerem en aquell*.²⁶

Establerta la realitat de l'annexió i les seves seqüeles, sobre l'entramat institucional de les Balears pesarà no només el conegut *instrumentum uniunis in perpetuum* a la Corona d'Aragó de 1343, sinó també la que Elías de Tejada va anomenar associació al Principat. D'aquesta manera, precisarà l'autor indicat en parlar de la manca de veu pròpia dels balears al Compromís de Casp, *la exclusión del reino de Mallorca fue el precio del afán equilibrador de mantener la proporción exacta de las fuerzas políticas en la elección, toda vez que el reino isleño venía actuando siempre como asociado de Catalunya*.²⁷

Però una cosa és la teoria, la voluntat política, i una altra de diferent la realitat. De fet, mai no arribarà a funcionar la fórmula de regne associat, que ens recorda, salvant les distàncies, la moderna concepció d'Estat associat que ofereix Puerto Rico respecte dels Estats Units d'Amèrica. Comarques catalanes de clara identitat terral, com el marquesat de Tortosa o el comtat del Rosselló, s'integraran, sense excessius problemes, a Catalunya; per què no les Balears, en què una de les illes –Eivissa– fins i tot pertany des de sempre a una jurisdicció eclesiàstica i feudal de catalans? Responem que per la mateixa raó que Nuevo México es va poder incorporar als Estats Units, i no Puerto Rico; és a dir, pel fet insular.

El moment culminant en què es va poder fer efectiva l'associació i gradual integració de les Illes al Principat, formant un cos únic –el General de Catalunya– amb institucions comunes, sobretot les parlamentàries, es produeix el 1376, quan a les Corts de Montsó, en el moment en què s'estableix la comissió permanent o Diputació del General del Principat, amb la designació de tres diputats, es disposa demanar *als jurats e Consell de Mallorca que triïn altres dos diputats, dels quals lo un residesca en Barcelona adjunt als tres de Catalunya, e lo altre haytal poder en la ciutat de Mallorca*.²⁸ La mesura és equilibrada, generosa i coherent. Sense cap dubte, és la més encertada perquè Mallorca formi part sense recels del teixit institucional del Principat.

23. Vegeu PINA: *El Derecho histórico del Reino de Mallorca*. Palma 1993, pàg. 202.

24. Vegeu PINA: *La condició de natural...*, pàg. 329.

25. Privilegi esmentat per QUADRADO, JOSÉ MARÍA: *Islas Baleares*. Palma 1888, pàg. 158.

26. *Ibidem*, pàg. 159.

27. Vegeu ELÍAS DE TEJADA, op. cit., pàg. 23.

28. Vegeu PINA: *El Derecho histórico...*, pàg. 203.

La manca de voluntat política de l'illa de Mallorca, atès que les altres illes mai no s'haurien oposat a pagar subsidis a la Corona com a part integrant de Catalunya, frustrarà la projectada associació, que es manté només en un pla teòric i sovint discutit. A més, a la manca de voluntat política s'afegeixen altres factors negatius, com les desgraciades campanyes contra Gènova, que arruïnen el comerç dels anomenats països catalans i els espremen tributàriament, alhora que augmenten el deute públic del Regne mallorquí, subscrit en gran manera per capital barceloní. La manca de cobrament, tant del capital com de les pensions, conduirà a un autèntic enfrontament entre Catalunya i Mallorca, i fins i tot a l'empresonament i l'embarg de béns de ciutadans mallorquins residents al Principat.²⁹

Per una altra banda, la desaparició de la dinastia o casa de Barcelona i l'adveniment dels Trastàmara, que inicia una etapa d'escàs diàleg –amb l'afegit d'enfrontaments– entre el Principat i la Corona, deixa de constituir el camp adobat per consolidar la fràgil unió iniciada amb l'històric privilegi de Sant Feliu de Guíxols. En tot cas, el privilegi de Gaeta de 1439, que accedeix en part a la pretensió del Regne mallorquí que *en res en lo món sia sotmès al Principat de Catalunya*,³⁰ constitueix una dada prou eloqüent del clímax de les relacions Mallorca-Principat a la segona meitat del segle XV.

3. Evolució de les institucions insulars davant la pressió centralitzadora de la monarquia hispànica. Retorn al diàleg i interinfluències amb el Principat

L'arribada de l'edat moderna, en coincidència amb al naixement i el progressiu enfortiment de la monarquia hispànica, té conseqüències importants per a les Illes en el camp de les institucions. Ja és hora d'empetir la desmesurada transcendència que hem donat als dits "decrets de nova planta". Des de Ferran "el Catòlic", està clar que la dialèctica política es planteja entre el poder creixent de la monarquia i el decreixent dels regnes que conserven poders autònoms. La visita del síndic del Regne mallorquí Pere Llitrà a la cort del rei Ferran, aleshores a Saragossa, serveix per assabentar –diguem-ne conscienciar– els mallorquins que el monarca té ja els aragonesos controlats al seu caprici: *«n'es el senyor a sas voluntats en dispon a son plaer*. Les antigues llibertats estan clarament amenaçades, per la qual cosa el perspicax síndic adverteix els seus conciutadans amb una expressiva frase: *«El món se fa nou del tot! No anava errat»*.³¹

Hem entrat a l'edat moderna. Les Illes han heretat del context català unes institucions de govern, algunes d'assajades primerament a València, que s'han anat ajustant a les exigències insulars, i –fet que serà tant o més important– una filosofia política i una manera de creació del Dret que parteix de la llibertat civil consagrada pel pactisme polític. El model municipalista amb les magistratures i assemblees, el sistema tributari, els oficis reials, excepte el de "mestre racional", derivat de Sicília,³² el "Consell de la franquessa" a manera de Sindicatura de Greuges,³³ el Consolat de Mar, són reflex d'institucions ja establertes al Principat o a València. Les variants són mínimes: enfortiment de la Governació General per compensar l'allunyament del tron; limitació de les competències dels batles al pla governatiu i judicial, mentre el pes de les seves primitives funcions administratives del patrimoni reial passen al procurador reial; i, sobretot, consolidació de les assemblees insulars –consells generals– per enfortir la seva representativitat davant la Corona i pal·liar la manca de corts pròpies, mentre

29. Vegeu SANTAMARÍA: "El Reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV", a *Actas IV CHCA* (1955), pàg. 11-46.

30. Vegeu-ne el text a PINA: *El Derecho histórico...*, pàg. 302 i següents.

31. Vegeu QUADRADO, *op. cit.*, pàg. 146.

32. La qüestió, la reflecteix LALINDE: "La expansión mediterránea de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)", a *Historia de España*, MENÉNDEZ PIDAL, pàg. 448.

33. Vegeu PINA: *El Derecho histórico...*, pàg. 192.

es dota els jurats de la capital de cada illa del caràcter de braç gestor o Diputació del General insular.

Malgrat això, la modernitat està disposada a donar-nos sorpreses, com preveu el “sindich” Llitrà des de Saragossa. Per una banda, la gradual solució del contenciós del deute públic amb els creditors catalans permet que es vagin superant les diferències. Per una altra, la violació constant dels privilegis del Regne mallorquí, que perpetra el nou aparell de poder de la monarquia hispànica farà que fins i tot el que va ser animadversió i recels cap a Catalunya es converteixi en un corrent de fraternitat, ja que –dirà el Gran i General Consell mallorquí quan disposi d’un ajut a Catalunya a la invasió francesa del Rosselló de 1571– *nos pressiam esser fills faels dels catalans i consideram los beneficis rebuts dels catalans i señaladament alguns dels quals i ha memoria*³⁴

Està clar. A finals del segle XVI es pot dir que els mallorquins són ja plenament conscients del deteriorament de les seves llibertats i fins i tot comencen a fiar en un possible enteniment amb el Principat per resoldre o mitigar els seus problemes, ja que, com havia manifestat la suprema assemblea de l’illa el 1564, *la experiencia nos a monstre que haventse apartat los pobladors del present regne de entrar en Corts... rebem grans perjuís e agravis sens poderlos remediar*.³⁵

De res no serviran ara els laments. L’emissari Pau Moix, enviat a Barcelona, on es troba Felip II presidint corts catalanes, per assabentar-se secretament de quina manera *en temps passat entravem en les Corts*, aconseguirà un interessant testimoni escrit que els jurats del Regne manaran imprimir, però de cap manera les Illes no apareixeran representades ni a les Corts de 1563 ni a les de 1585.³⁶

Per contra, sí que, en línia amb el creixent absolutisme monàrquic, es remodelarà l’aparell de poder del Regne mallorquí. Tal esdeveniment es produirà amb la implantació de la Reial Audiència. La necessitat de tecnificar la justícia amb òrgans col·legiats de jurisperits, igual que en altres territoris de la monarquia, era clarament sentida a les Illes. La Reial Audiència en substitució de la vella cúria de la governació és, per tant, quelcom que demanen els poders mateixos del Regne al monarca, entesa, a més, com a solució política amb vista a protegir els naturals de les Illes de l’arbitrarisme creixent dels governadors. Pau Moix tornarà de Barcelona, el 1564, almenys amb una esperançadora promesa aconseguida de Felip II: *la creación de una rota o tribunal, compuesto de regente, fiscal y cuatro doctores, por cuenta de la Corona*.³⁷

Però l’Audiència que s’implanta el 1571 no obeeix només als desitjos de major tecnificació i protecció jurídica conseguint exposats pel Regne, ja que, al capdavant, permetrà una major centralització i acumulació del poder reial, i disminuirà atribucions a les magistratures de la Universitat del Regne i als oficis reials de natura paccionada, com el de batle i el de veguer. Una important petició del Regne, com que els consellers de la nova Audiència siguin naturals del país, com s’havia establert per a Catalunya, s’atén només en part, ja que s’ordena que dels sis juriconsults graduats en Dret civil i canònic i designats per la Corona, únicament dos posseïxin la condició de naturals de l’illa. El altres bastarà que siguin *de nuestras tierras y dominios de la Corona de Aragón, hábiles e idóneos*. Restant competències a les cúries del batle general i del veguer, la Reial Audiència, a través del dit jutge de la cúria règia, assumirà la instrucció de les causes penals, i coneixerà també en primera instància de tots aquells assumptes civils que passin de cent lliures o derivin de pobresa, misèria, viduïtat, pupilatge i altres circumstàncies considerades legítimes en Dret.

En l’ordre governatiu, els retalls en les velles institucions no seran menors. Des de

34. Vegeu PINA: *La participació...*, pàg. 33.

35. *Ibidem*, pàg. 31.

36. El testimoni en qüestió apareix publicat el 1697, perquè en “fos notori” el contingut. L’havia redactat Antoni Thió, notari de la Generalitat. Vegeu PINA: *El Derecho histórico...*, il·lustracions pàgines centrals.

37. Vegeu QUADRADO, op. cit., pàg. 295.

1578, els acords del Gran i General Consell en matèries d'abastament de cereals restaran supeditats al vist-i-plau de la Reial Audiència,³⁸ i abans d'acabar el segle, la pràctica totalitat de les resolucions del parlament insular exigiran el plàcet del virrei i la Reial Audiència, per tenir força executiva.³⁹ D'aquí que els estudis d'Ernest Belenguier sobre la Corona d'Aragó a l'època de Felip II ja ens hagin cridat l'atenció en el fet que esdeveniments de gran importància, que augmentarien el pes de la Corona en els regnes, jalonarien una línia d'intervencionisme de cada cop major.⁴⁰

El clima de gradual desconfiança cap a la Corona s'evidenciaria un cop més el 1601, any en què el General Consell de Mallorca acorda que *un fill natural del present regne* actui en el Consell d'Aragó, òrgan suprem de govern i justícia de les Illes en causes de quantia superior a les tres mil lliures, sobretot quan hi actuen com a regents dos aragonesos, dos catalans i dos valencians.⁴¹ Som en moments de plena efervescència. No se sap com es pot arbitrar mecanismes més eficaços de control del poder, i des d'aquesta perspectiva hem de comprendre l'extemporània i, per descomptat, també desatesa petició que *entrem en Corts e sostigam parlaments, que son lo mateix que Corts, com tenen en Sicilia i Serdenya, de deu en deu anys*.⁴²

Només els manca a les Illes, en arribar al 1640, afegir-se a la revolta catalana. Seria interessant disposar d'informes directes de l'impacte que a les Illes va poder tenir l'esmentat fenomen. Quadrado es fa ressò de la situació quan ens diu: *El alzamiento de Barcelona en junio de 1640 por poco no prendió en su hijuela de allende el mar: agravios del poder central no faltaban, ni excitaciones seguramente de los insurrectos recordando el común origen i fraternidad inolvidable, y correspondiendo de este lado promesas de mediación con el trono y ofrecimientos de paz y amnistía, como en los tiempos de Juan II*.⁴³ En tot cas, a les Illes, controlada la situació a favor de la Corona pel virrei Lope de Francia, pel gener del 1641 s'arbitrarà un auxili a favor dels exèrcits de Felip IV que, en situació compromesa, lluitaven a Catalunya. Es forma un contingent armat d'algunes dotzenes de cavallers i poc més d'un centenar de condemnats als quals, a canvi, han promès l'indult. Embarquen en una galera manats pel virrei en persona, però després d'una curta navegació es veuran obligats a tornar, a causa de les dificultats de la mar i les dissensions internes dels cavallers —canamunts i canavalls— les quals aleshores estaven en el punt culminant.

Molt distintes seran les coses durant la Guerra de Successió. L'aposta mallorquina per identificar-se amb els catalans en el suport a la causa dels Àustria es pot entendre fàcilment des de l'ancestral odi al francès i la defensa a ultrança del seu ordre institucional. No debades el primer que farà el virrei Cavellà quan prengui l'illa en representació del pretendent Carles serà jurar els privilegis del Regne, sense les limitacions imposades per la monarquia els darrers temps. Però per una vegada que van junts catalans i balears, les coses no seran coronades per l'èxit, sinó per la tragèdia. La reunió del General Consell de Mallorca, el 8 de juliol de 1713, que en resposta a una comunicació de la junta de braços del Principat acorda enviar a aquest organisme, a manera de síndics, Joan Sureda i Nicolau Cotoner *per tractar dels interessos de aquell Principat y conseqüentment dels de aquest regne*,⁴⁴ creim que constitueix l'expressió més eloqüent d'aquesta associació, multisecularment mal entesa i no poques vegades negada, de les Illes i la Catalunya continental, que, per recels, manipulacions i no poques vegades errors mutus, no va arribar a fructificar en un ordre institucional estable en benefici d'ambdues comunitats de parla catalana.

38. Ibidem, pàg. 210.

39. Vegeu PINA: *El Gran i General Consell de Mallorca*. Palma 1977, pàg. 85 i següents.

40. Vegeu BELENGUER, ERNESTO: *La Corona de Aragón en la época de Felipe II*. Valladolid 1986, pàg. 49.

41. Vegeu PINA: *El Derecho histórico...*, pàg. 312.

42. Vegeu PINA: *La participació...*, pàg. 33.

43. Vegeu QUADRADO, *op. cit.*, pàg. 228.

44. Vegeu la resolució recollida per SANPERE Y MIQUEL: *Fin de la nación catalana*. Barcelona 1905, pàg. 174.